

УДК 81'373.21

Юлія Браїлко

ТОПОНІМНІ КОНСТРУКТИ «ПОЕТИЧНОГО ПУНКТИРУ ПОХОДУ» ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

Статтю присвячено функціонуванню топонімів у поетичному дискурсі Олесь Гончара. Результати дослідження засвідчили виняткову художню вагу таких назв. Уживання одиниць різних розрядів (хоронімів, ойконімів, гідронімів, годонімів) створює літописний ефект, ними окреслено фронтовий шлях ліричного героя. Основне семантичне навантаження гідронімів – побудова опозиції «свій – чужий», ойконімів – маркування «чужого» простору. Онімною домінантою в ліриці О. Гончара є хоронім України.

Ключові слова: онім, топонім, хоронім, ойконім, гідронім, поетичний дискурс.

Лірика Олесь Гончара, за словами А. Мойсієнка, – явище своєрідне й небуденне [4], саме з неї письменник починав своє творче становлення. Але, на відміну від прозового й мемуарного дискурсу, його поезія перебуває на периферії філологічних досліджень. Про неї згадували здебільшого принагідно, у межах загальних описів творчого шляху письменника. Відомі також кілька рецензій (автори Н. Кашук, О. Новицький, Б. Олійник, В. Коваль, Т. Севернюк) на збірку «Фронтів поезії», що вийшла друком 1985 року у видавництві «Дніпро», нечисленні літературознавчі (М. Братан, Н. Дорошенко, А. Мойсієнко, В. Старченко) та мовознавчі (О. Калашник,

А. Мамрак) розвідки. З огляду на сказане вище **актуальність** нашого дослідження не викликає сумнівів.

Вірші О. Гончара, за винятком творів «Бура трава без води...» (1940), «Умру на світанні» (1974), обмежені воєнним періодом, письменник означив їх як «поетичний пунктир походу» [2, с. 5]. Найвиразніше, на нашу думку, цей «пунктир» накреслено топонімними одиницями. Дослідження їхнього функціонування в поетичному дискурсі Олесь Гончара є **метою** цієї розвідки.

Матеріалом для аналізу стали вірші письменника, найповніший корпус яких уперше представлено в упорядкованій Валентиною Данилівною Гончар збірці «Поетичний пунктир походу» [1].

Топоніми є найуживанішими і найважливішими власними назвами в оніміконі поезії Олесь Гончара: 30 одиниць (80 уживань) порівняно із 13 антропонімами (18 уживань), кілька інших розрядів презентовано поодинокими лексемами. Про їхню суттєву художню вагу свідчать і численні факти трансонімізації, пов'язані з функціонуванням у ключовій позиції заголовка («Україні», «Полтава», «Україна», «Над Бугом», «Ніч у Карпатах», «Моравія», «Сині тіні бредуть із Дуною», «Злата Улічка», «На Дунаї», «Вечір на Балатоні»).

Перша (й основна) функція топонімів у поетичному дискурсі О. Гончара – конкретизація місця дії або напрямку руху. Можна сказати, що цими одиницями марковано фактично весь фронтний шлях письменника. Напрямок цього воєнного шляху змінний (на схід і на захід, це визначається додатковими текстовими й позатекстовими елементами), але кінцева точка одна – Україна: *Мабуть, я їду вмирати / На Україну додому. / Знімуть патрони й гранати, / Передадуть другому, / Мене ж поволочат за ноги, / В окопі заріють пустому. / Весело їхати, їй-богу, / На Україну додому* («Мабуть, я їду вмирати», 1942 р.); *Я завтра їду в Україну, / Яку покинув так давно. / Цілюю, ставши на коліна, / Своє полкове знамено* («Знамено полку», листопад 1945 р.).

О. Калашник слушно вказує, що топоніміка збірки «Фронтні поезії», яка «включає назви країн, річок, гір, міст, тих, через які пролягли шляхи визвольного походу, і тих, які жили в спогадах або поставали в уяві ліричного героя», тісно пов'язана з наскрізним словесним образом і мотивом дороги [3, с. 73]. «В поетичному контексті ці назви метафоризуються, що також є джерелом тонких відтінків експресії, стилістичної виразності віршової мови. Особливим емоційним ореолом оточені топоніми на означення рідної землі...» [3, с. 73].

Україна/Україна, Вкраїна є найчастотнішим (15 уживань) і семантично наснаженим онімом у поезії О. Гончара. На початку і в середині циклу автор уживає його в ключовій позиції адресата, актуалізуючи сему 'рідна': *Та все ж люблю тебе, ясна, / Як знаний син нещасну матір. / Тобі по краплі, всю до дна / Готовий кров свою віддати. / І не страшисть мене Сибір, / І не страшисть кайданів дзвони. / Велика Україно, вір: / За тебе встануть ще мільйони; Як пишуть листи солдати, / Тужливо стає мені. / Кому ж мені написати, / Якій догукнути рідні? / Той – мамі, а той – дружині, / Той – сестрам, а той – братам. / А я напишу – Україні!* Така семантика виявляється й дещо завуальовано: *Дивлюся на тебе [землячку], а бачу Україну, / Сміюся до тебе, а плачу в душі. / Усі мої втрати, і болі, і тайни / Ти в сумці принесла / в ці гори чужі.*

Продовжуючи художні традиції української поезії, письменник надає топоніму антропоморфного значення 'мати' і творить за його допомогою узагальнений образ українського народу (пор.: *Україна-мати / Просить о рятуюнок, час на конь всідати, / Віру, род і вольність мечем захищати!* (Іоанн); *І вставали з домовини / Закуті в кайдани / Вірні діти України: / Козаки й гетьмани* (О. Афанасьєв-Чужбинський); *І все то те лихо, все, кажуть, од Бога! / Чи вже ж йому любо людей мордувати? / А надто сердешну мою Україну. / Що вона зробила? За що вона гине? / За що її діти в кайданах мовчать?* (Т. Шевченко); *А тепер ішаками стали / Горді сини України!* (О. Гончар)).

У ліриці О. Гончара спостережено асоціативну паралель Україна – безсмертя (*Розправить крила молоде / Безсмертне плем'я України!*). У кількох віршах конкретизовано культурну інформацію топоніма Україна – сонце, степи, давні могили, фронтний шлях, Карпати, білі хати, вишні у цвіту, поля тощо, як-от: *Сонцю її і степам, / Сивим, як згадки, могилам, / Що тонуть в імлі голубій, / Шляхам, окутаним пилом, / Якими пішли ми в бій.*

/ Бачу далекі вершини / В тумани повитих Карпат. / Може, моя то Вкраїна / Біліє черідкою хат? / Слово, в бою огрубіле, / У тому краю забрини, / Де вишні в убранні білім / Мене виглядають з війни. На думку О. Калашник, тут відбувається своєрідне розщеплення смислового поля ключової лексеми *Україна* «на вужчі, компонентні поля лексем сонце, степ, могила, шлях, які, в свою чергу, вивільняють нові потоки художньої інформації. Супутною цьому процесові, своєрідній ланцюговій реакції, є висока напруга поетичної експресії, яка посилює змістову і стилістичну виразність тексту» [3, с. 73].

Письменник удається і до прямих (негативних) характеристик у вірші «Україна», використовуючи для посилення емоційно-експресивної напруги топоніма стилістичний прийом градації: *Україна – плантаторське поле, / Україна – лиш ярем скрипіння, / Україна – плачі й голосіння, / Які не вирухають ніколи!* Але загальна оцінка конотація хороніма *Україна* в поетичному дискурсі Олесь Гончара – позитивна. В останньому своєму вірші письменник надає цій власній назві додаткової семи 'кохана', увиразнюючи її відповідним лексичним повтором: *Ще квітням зійду я / В полях України, / Ще вам провіщатиму / Радості день. / Краю коханий, / Люди кохані!*

Як уже вказувалося вище, початок фронтного шляху ліричного героя в поезії О. Гончара – «на Україну». Далі топонімами позначено такий маршрут (наводимо відповідно до хронології віршів): *Полтава – Буг – Карпати – Прут – Моравія – Морава – Братислава – Дунай – Прага – Рудні гори – Дунай – Тиса – Дунай – Буда – Балатон – Пеши – Дніпро, Україна.* Ретроспективно до нього додано також ойконіми *Будапешт* і *Відень* (*Були в Будапешті, були ми у Відні...*). Цей маршрут, як бачимо, нечіткий, у ньому лише певною мірою відбито біографічні дані автора (Олесь Гончар починав війну в Україні, потрапив тут у полон і 1942 року ніяк не міг їхати «На Україну додому»). Але топоніми надають досліджуваному «конспектам почуттів» (означення О. Гончара [2, с. 6]) літописного ефекту, репрезентуючи своєрідну солдатську мапу.

Топоніми (передусім гідроніми) передають опозиційні відношення «свій – чужий» (*Ти їдеши додому туди, до Дніпра. / Позаду Європа, шалена пора*), позначають межу, за якою починається або закінчується «свій» простір ліричного героя (*Здрастуй, мій сонячний краю, / Ти снився мені і тут, / Серцем щодня я літаю / До тебе, за бистрий Прут; / Деся війна далеко, / Деся поза Карпати, / І міста чужії трудно вимовляти*). Олесь Гончар може розширювати географічну інформацію гідроніма, надаючи йому ознак хороніма й водночас маркуючи ним «свій» простір (*Стукіт-клекіт встає над Дніпром. / Це вернулись птахи повесні / І клекоцуть над рідним гніздом, / Незабутих в чужій стороні*). У досліджуваній поезії простежено також протилежну тенденцію – зближення семантики гідронімів за ознакою «свій»: *І над Дунаєм трави / Такі ж, як у нас на Дніпрі; / Батьківцино, для нас підійми / Чорну хмару далеко. / На безводді потріскались ми, / Ніби камінь у спеку. / Батьківцино, здалека пошли, / Нам терпіння й відваги. / Потемніли твої соколи / У горах від знемоги! / І вставала одна з-за Дніпра,*

